

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๒

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

พระเจ้ายรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์

ครบสี่คัมภार

ณวันที่ ๓๐ กันยายน พ. ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

๑๕๑.๕
ป. ๑๗๑

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๒

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

พระเจ้ายรมวงศเดโช กรมพระกำแพงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดโช กรมขุนสงขลานครินทร์

ครยส์ปัตมวาร

ณวันที่ ๓๐ กันยายน พ. ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

๕๕๑๓๔

มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์
เมื่อยังทรงพระเยาว์ ถ่ายเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๕

สารบัญ

เสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราสาทที่ตำบลหว้ากอ	หน้า ๑
เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ	” ๒
ทรงพระประชวรไข้	” ๒
สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์ทรงประชวรพระยอด	” ๓
ตั้งกองล้อมวงสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์	” ๕
ทรงมอบหมายการรักษาแผ่นดินแก่พระราชวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่	” ๖
พระราชทานประจำทองแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์	” ๖
พระราชกระแสเรื่องสืบราชสมบัติ	” ๗
รับสั่งจะให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์เข้าเฝ้า	” ๑๐
ทรงฝากฝังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์แก่พระยา สุรวงศ์ ฯ	” ๑๑
ทรงอัญเชิญพระราชวงศ์และข้าราชการ	” ๑๓
พระราชดำรัสเรื่องราชการแผ่นดิน	” ๑๔
ทรงพระราชนิพนธ์คำขมาตั้งรัชทายาท	” ๑๕
คำแปลคำขมาตั้ง	” ๑๗
เสด็จสวรรคต	” ๑๘
พระราชวงศ์และข้าราชการที่มาประชุมเมื่อเสด็จสวรรคต	” ๑๘
อุปโลกถวายราชสมบัติพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่	” ๒๒

ขปโลกผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน	หน้า ๒๔
ขปโลกพระมหากษัตริย์	” ๒๕
คำปรึกษาถวายราชสมบัติ	” ๒๗
ด้อยวงกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ	” ๒๘
ตรงพระบรมศพ	” ๓๐
ประดิษฐานพระบรมศพ	” ๓๓

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระรูปสมเด็จพระเจ้าพ้ามืดตลอดยศ กรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงเครื่องวันทรงฟังสวดโสกันต์ ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖

พระชันษา ๑๓

จดหมายเหตุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

แต่ก่อนแต่ไรมาไม่ปรากฏว่าได้เคยเห็นสุริยุปราคาถึงหมดดวงที่ไหน
ประเทศสยามนี้ จนถึงกล่าวในตำราโหราศาสตร์บางฉบับ ซึ่งแต่งไว้แต่
โบราณว่า มีหมดดวงแต่จันทร์อุปราคา แต่สุริยุปราคานั้นหาที่ที่จะถึง
หมดดวงไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งข้าราชการ
โหราศาสตร์ ทั้งตามตำราไทยและตำราฝรั่งจนชำนาญ ทรงคำนวณทราบ
ว่ามีระงับดวงอาทิตย์ พ.ศ. ๒๔๓๓ จะเห็นสุริยุปราคาหมดดวงใน
ประเทศสยามนี้ เมื่อวันอังคาร ขึ้นค่ำ ๓ เดือน ๓๐ และทางโคจรของ
ดวงอาทิตย์ จะให้เห็นสุริยุปราคาหมดดวงได้ ที่ตำบลหว้ากอ แขวงจังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์ อยู่ใต้ฝั่งแม่น้ำที่ตงสถานีอากาศยานเดียนไม่ห่างนัก
มีพระราชดำรัสแต่งตั้งแก่วกไทยในสยามนี้ ก็มีใครมีใครเห็นพ้องด้วย
เพราะผิดกับที่กล่าวไว้ในตำรา สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์
ตรัสได้เมื่อภายหลัง ว่าแม้พระองค์ท่านเองก็ไม่ทรงเชื่อ แต่หากทรง
พระราชอัชฌาศัยก็รับจะตามเสด็จไปด้วย จึงโปรดฯ ให้ตั้งพลับพลา
สถานที่สำหรับทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอขึ้น แล้วเสด็จ
ทรงเรือพระที่นั่งอัครราชวรเดชออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ศุกร์เดือน ๘

แรม ๔ ค่ำ ประทับณที่บางแห่งในระหว่าง เล็ด็จไปถึงพลับพลาที่ตำบล
 หว่ากอเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ครองหนเชอเสื่ออดเจ้าเมือง
 สิงค โปร ฐนมาเฝ้า ฯ และรัฐบาลฝรั่งเศสก็แต่งให้พวกโทรมาตุลย์อุปราคา
 ด้วย ที่หว่ากอมีการรับแขกเมืองมีบรรดาศักดิ์สูงด้วยอีกอย่าง ๑ พระบาท
 ด้มเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบครวญทำการคำนวนดูரியอุปราคา
 ตั้งแต่ก่อนเล็ด็จไปจากกรุงเทพฯ ฯ ชั้นหนึ่งแล้ว ด้วยทรงเกรงว่าถ้าไม่เป็น
 จริงดังทรงพยากรณ์จะถูกพวกโทรหมิ่น ครั้นเมื่อเล็ด็จไปประทับอยู่ที่
 พลับพลาหว่ากอลังทรงทราบครวญด้วยการรับแขกเมือง กับทรงคำนวน
 ดูரியอุปราคา คือพยากรณ์เวลาที่จะเริ่มจับ เวลาที่จะหมดดวง และเวลา
 ที่ดวงพระอาทิตย์จะเป็นโมกขบริสุทธิตเป็นต้น บรรดาผู้ซึ่งไปโดยเล็ด็จ
 และอยู่ใกล้ซิดพระองค์ ได้สังเกตเห็นพระสิริรูปชูดงและพระฉวีแก้วรัตนา
 ไม้ของใต้ ตั้งแต่เล็ด็จไปจากกรุงเทพฯ ฯ แล้ว เวลาเล็ด็จประทับอยู่
 ที่หว่ากอลังยังเป็นเช่นนั้นและมีอาการทรงพระกรรณะเพิ่มขึ้นด้วยอีกอย่างหนึ่ง
 แแต่บางที่จะเป็นเพราะพระบิถีปราโมทด้วยดูரியอุปราคาเมื่อวันอังคารเดือน ๑๐
 ฐนค้ำ ๓ นั้น หมดดวงดังทรงพยากรณ์ และตรงเวลาดังได้ทรงคำนวน
 มีได้เคลื่อนศตาศ เป็นเหตุให้ทรงเป็นปกคิอยู่ตลอดเวลาเล็ด็จประทับอยู่
 หว่ากอ ๘ วัน ครั้นณวันพุธ เดือน ๑๐ ฐน ๒ ค่ำ เล็ด็จลงเรือพระที่นั่ง
 กลับคืนมายังพระนคร เล็ด็จถึงกรุงเทพฯ ฯ เมื่อณวันศุกร์ เดือน ๑๐
 ฐน ๔ ค่ำ ต่อมาอีก ๕ วัน ถึงวันพุธ เดือน ๑๐ ฐน ๘ ค่ำ ก็เริ่มมีพระ
 อาการประชวรไข้จับ ตั้งแต่จับประชวรได้ไม่ช้า พระองค์ก็ทรงทราบโดย

พระอาการว่าประชวรครั้งนี้เห็นจะเป็นที่สุดพระชนมายุถึงชรา ได้มีรับสั่ง
 แก่สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณพิศ
 ประชานาถให้ทรงทราบ (๑) มีพระราชดำรัสสั่งพระราชประสงค์และพระราชทาน
 พระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิณพิศ
 ประชานาถแล้ว จึงมีรับสั่งแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ
 อธิบัตินกรมหม่อมว่าพระอาการประชวรครั้งนี้มากอยู่ให้ประชุมแพทย์ปริกษา
 กันตั้งพระโอสถ และมีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ๑ กรมขุน
 นำรามประบัษ กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เสด็จเข้าไป
 ไปอยู่ประจำกำกับหม่อมที่ในพระบรมมหาราชวัง.

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรเสด็จ
 ออกไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิณพิศประชานาถ
 ก็เสด็จเข้าไปพยาบาลอยู่ข้างที่ ทรงพยาบาลสมเด็จพระบรมชนกนาถอยู่
 ๓ วัน ๓ คืน มีพระอาการไข้ไม่ทรงสบาย แต่ถึงเวลาเที่ยงก็เสด็จ
 เข้าไปเฝ้าพยาบาลอยู่ข้างที่ตามเคย ต่อถึงวันที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยกพระหัตถ์พระพิศตรสมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา ๑ เห็น
 รัชชนิบัติปรกติทรงทราบว่าเป็นประชวรไข้ด้วย จึงตรัสสั่งให้เสด็จกลับไปพัก
 รักษาพระองค์ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ ศึกษารักษาพระองคืให้หาย สมเด็จพระ
 เจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา เสด็จจากดับออกมาถึงพระตำหนัก พระโรคไข้ป่าก็กำเริบ
 มากขึ้น ประชวรไข้อยู่หลายวัน พยพระอาการไข้ก็ชยคตาย ก็เกิด

(๑) ข้อนี้เขียนตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่า

พระยอกมพิษชนที่พระสอ   พระธาการกดับชุกตงไปอีกจนถึงประชวร
 เพียบหนักอยู่เป็นหลายเวลา   พระธาการจึงค่อยคลายชน   แต่พระ
 ก่าตั้งยังอ่อนเพี้ยมานานัก   จึงต้องปกบตมิให้ทรงทราบพระธาการของ
 สุ่มเด็จพระบรมชนกนาถศตอกนา   จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวสวรรคต.

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระ
 ธาการชุกตงโดยดำตบ^(๑)   ครั้นถึงวันจันทร์ เดือน ๓๐ แรม ๓๓ ค่ำ เป็น

(๑) จดหมายเหตุเรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรมีอยู่
 ๒ ฉบับ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ข้าหลวงเดิม เวลานั้นเป็นพระยา
 บรมมรรตราชพิทักษ์ จางวางมหาดเล็ก อยู่ในผู้หนึ่งซึ่งได้อุ้เฝ้ารักษาพยาบาลข้างที่ แต่ง
 ไว้ฉบับ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ แต่งไว้ ใน ตอนท้ายพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ อีก
 ฉบับ ๑ ความที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวนั้นเข้าใจว่า ท่านคงตามมาจากเจ้าพระยา
 มหินทรฯ ด้วยตัวท่านเองเป็นเวลาอยู่นอกราชการ ไม่ได้เข้าวัง จดหมายเหตุทั้ง ๒ ฉบับ
 ที่กล่าวมานี้ความข้อสำคัญกล่าตเคล่อนกันอยู่บางแห่ง แต่อ้างถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
 หลวงสมรรัตนศรีเชษฐ เวลานั้นปรากฏพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสภณวดี
 เป็นผู้อยู่ประจำรักษาพยาบาลข้างที่เป็นนิจพระองค์ ๑ ว่าเป็นผู้ใช้ฎุกระแสรับสั่งออกมา
 ข้างหน้าในเวลาเมื่อทรงประชวรนั้นเนื่องๆ เวลาข้าพเจ้าแต่งหนังสือพระราชพงศาวดาร
 ฉบับนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ถึงพิราลัย เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงก็ถึงอสัญกรรมไปเสีย
 แล้ว จะตามข้อสงสัยในจดหมายเหตุต่อท่านทั้ง ๒ นั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงกรบทูลถามกรม
 หลวงสมรรัตนฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ในปีที่เริ่มแต่งหนังสือนี้ ได้ความตามที่กรมหลวง
 สมรรัตนฯ ตรัสเล่า ข้าพเจ้าเห็นแม่นยำได้ความชัดเจนสั้นสงสับ สมควรจะจดไว้ให้ปรากฏ
 ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวเนื้อความในหนังสือ ตามที่ได้ทราบจากกรมหลวงสมรรัตนฯ เว้นไว้
 แต่แห่งใดที่ท่านไม่ทรงทราบ ข้าพเจ้าจึงกล่าวตามจดหมายเหตุของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์
 ธำรง

วันพระราชพิธีที่วัดป่าปานกาล แต่ตั้งออกไม่ได้ ข้าราชการประชุมปรึกษา
 พระพิพัฒน์ตั้งยาที่วัดพระศรีรัตนคำสดาราม^(๑) แล้วจึงพร้อมกันมาถวาย
 บังคมที่ในท้องพระโรงพระอภิเนาวนิเวศ^(๒) และในที่นี้พระราชวงศ์านุวงศ์
 ประชุมปรึกษากันตามประเพณีที่ไม่เสด็จออกวัด ฯ ในเวลาที่พระราชวงศ์านุวงศ์
 และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกันที่พระที่นั่งอนันตสมาคม
 นั้น^(๓) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่ตั้งมหาราชโกษาใหม่ ซึ่งเป็นหัวหน้าใน
 ข้าราชการทั้งปวง กล่าวในที่ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จมาอยู่หัวทรงพระประชวรพระอาการมากอยู่ ทั้งสมเด็จพระเจ้าลูก
 ยาเธอพระองค์ใหญ่ก็ประชวรอยู่ด้วย ไม่ควรจะประมาท แล้วจึงตั้ง
 ให้จัดการรักษาพระบรมมหาราชวังกวดขันหนักกว่าปกติ และให้ตั้งกอง
 ตำรวจพระค้ำหนักตั้งวนกุหลาบ อันเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ
 ด้วย ตั้งแต่วันนั้นมาเจ้านายและเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่เข้ามาอยู่ประจำ
 ที่ในพระบรมมหาราชวัง

(๑) แต่ก่อนเดือนมิถุนายน ๒ ครั้ง ถือน้ำตรมเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ครึ่ง ๑ ถือน้ำสารท
 เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ครึ่ง ๑

(๒) พระอภิเนาวนิเวศอยู่ตรงที่สวนศิลาบัดนี้ เดิมเป็นสวนที่เสด็จประพาส
 ครั้งรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรขึ้นใหม่ ทำอย่างแบบ
 ตกฝรั่ง มีชื่อพระที่นั่งหลายองค์ มีชื่กรวมกันว่าพระอภิเนาวนิเวศ ต่อมาเมื่อในรัชกาลที่ ๕
 พระราชมณเฑียรนั้นชำรุดชำรุดใหม่ลง เพราะปูนตึกมีเสาไม้เป็นโครงไม้เสียลื้อที่จะซ่อม
 แรมให้กันดี จึงต้องรื้อเสียทั้งหมด

(๓) พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์แรก เป็นท้องพระโรงในพระอภิเนาวนิเวศ อยู่
 ตรงหลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

หอสมุดกลาง
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถึงณวันอังคาร เดือน ๓๓ ขึ้น ๖ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้หาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่โดยเจริญพระชนมายุกว่าพระองค์อื่นๆ พระองค์ ๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ในราชการพระองค์ ๓ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อัครมหาเสนาบดีที่สมเด็จพระกตาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าในราชการทั้งปวงคน ๓ เข้าไปเฝ้าพร้อมกันแล้ว มีพระบรมราชโองการมอบพระราชกิจในการปกครองพระราชอาณาจักร ให้ท่านทั้ง ๓ บริรักษาทวีตกันบังคับบัญชาการต่างพระองค์ในเวลาที่ทรงพระประสูติ อย่าให้ราชการบ้านเมืองติดขัดฉันทันแปรเป็นเหตุให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ความเดือดร้อน

และในวันอังคาร เดือน ๓๓ ขึ้น ๖ ค่ำนั้น มีรับสั่งให้ดูขนาดเชิญหีบพระเครื่องมาถวายแด่ดวงเด็จพระประคำทของสาย ๓ อันเป็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๑) กับพระจันทรงศ์เพชรองค์ ๓ ให้พระราชโองษา (๒) เชิญตามเสด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์เจ้าหญิงโสมมาวัด ไปพระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า กรมขุนพิษณุตาประชานาถ พระองค์เจ้าหญิงโสมเสด็จออกมาทอดกรม

(๑) พระประคำทของสายนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะสวรรคต จะพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ ซึ่งได้เป็นกรมหมื่นอุดมรัตนราสีในรัชกาลที่ ๔ แต่บังเอิญเจ้าพนักงานหยิบผิดสาย กรมหมื่นอุดมไม่ได้ไป จึงถือว่าเป็นของสิริมงคลสำหรับแต่ผู้มัญญาภินิหาร

(๒) ชื่อ จัน ในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระธิดา เป็นบิดาพระยาอุทัยธรรม (หรุ่น วัชรโรทัย) เดียวนี้

หลวงวงศาธิราชสนิท และบอกให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งพร้อมกันอยู่ที่
 ท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคมให้ทราบตามกระแสรับสั่ง กรมหลวง
 วงศาธิราชสนิท และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ไปยังพระตำหนักสวนกุหลาบ
 ด้วยเวลานั้นปิดความไม่ให้สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี ๑ ทรงทราบว่าสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถประสูติพระอรุณมณี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเฝ้า
 พระองค์เจ้าหญิงโสมมาดดีให้ทูลสมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี ๑ ว่าของทั้ง ๒
 สิ่งนั้น พระราชทานเป็นของขวัญ โดยทรงยินดีที่ได้ทรงทราบว่าพระอรุณ
 ที่ประสูติค่อยคลายจน เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมมาดดีไปทูล สมเด็จพระ
 เจ้าสุทนต์มณี ๑ คำว่า ๑ ของขวัญใหญ่ได้จึงพระราชทานพระประคำ
 พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แต่ไม่มีผู้ใดทูลตอบ
 ว่าอะไร เมื่อถวายสิ่งของแล้วต่างก็กลับมาก ในเวลานั้นเห็นจะเป็นด้วย
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เห็นว่าพระองค์เจ้าหญิงโสมมาดดีได้เสด็จออกไป
 ทูลพระเนตรเห็นการที่จัดตั้งกองล้อมวงแล้ว กลับเข้าไปข้างในก็คงจะ
 กราบทูลพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ครั้นเมื่อกลับมาถึง
 พระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
 ปรึกษากันว่า ควรจะกราบทูลพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 ให้ทรงทราบถึงการที่จัดไว้ จึงส่งพระองค์เจ้าหญิงโสมมาดดีเข้าไปกราบ
 บังคมทูล ว่าเจ้านายผู้ใหญ่กับเสนาบดีปรึกษากันเห็นว่า พระอาการที่
 ทรงพระประชวรมากอยู่ ไม่ควรจะประมาทแก่เหตุการณ์ ได้สั่งให้จัดการ
 คุกของล้อมวงรักษาพระบรมมหาราชวังให้ถ่วงหนัก และได้ตั้งกองล้อม

วงรักษาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ที่พระตำหนักสวนกุหลาบด้วย (๑)

เมื่อพระองค์เจ้าหญิง โสมาวดีกราบทูลความนี้ให้ทรงทราบ มีรับสั่งถามว่า
 ได้เห็นผู้คนล้อมวงที่สวนกุหลาบจริงหรือ และมีผู้หัดผู้ใหญ่ใครดูแลการ
 ล้อมวงอยู่ที่นั้น เมื่อได้ทรงทราบแล้วจึงดำรัสสั่งให้พระองค์เจ้าหญิง โสมา
 วดีกลับออกไปทูลกรมหลวงวงศา ฯ และแจ้งแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า
 การที่จะล้อมวงของพระองค์นั้น ขอให้ คัดผู้หมายเอาแต่ความเรียบร้อย
 มั่นคงของพระราชอาณาจักรเป็นประมาณ พระองค์ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัย
 มากใหญ่ใฝ่สูงอย่างไรดอก ผู้ที่จะรับราชสมบัติจะเป็นน้องยาเธอก็ได้ ทาน
 เธอก็ได้ ขอแต่ให้ ได้รวมเย็นเป็นสุขแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้า
 ลูกยาเธอ ฯ พระชั้นชายังทรงพระเยาว์นัก จะทรงบังคับบัญชาราชการบ้าน
 เมืองได้แต่หรือขอให้ คิดกันดูให้ดี เมื่อพระองค์เจ้าหญิง โสมาวดีเชิญพระ
 ภาระเสด็จออกมาทูลกรมหลวงวงศา ฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านทั้ง
 สองนั้นจึงเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบวรรมบรรพตมาปรึกษาอีกพระองค์
 หนึ่ง แล้วสั่งให้เขาไปกราบบังคมทูลว่า ได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระ
 เจ้าลูกยาเธอ ฯ สมควรจะรับราชสมบัติล้อมวงของพระองค์ราชการบ้าน
 เมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ ขอซึ่งทรงพระปริวิตกว่ายังทรงพระเยาว์นั้น
 สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบวรรมบรรพต รับจะสนองพระเดชพระคุณช่วย

(๑) ประเพณีการตั้งกองล้อมวงรักษาพระองค์เจ้านายพระองค์ใด ในเวลาสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวประชวรหนัก เป็นการแสดงว่าเจ้านายพระองค์นั้นจะเป็นผู้รับราชสมบัติ
 เลยศั่งกองล้อมวงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ก่อน

คุกแต่ประทับพระองค์ในส่วนพระองค์มิให้เล็ดลอดเสียได้ เมื่อพระองค์เจ้าหญิง
 โสมาวดีนำความเข้าไปกราบบังคมทูล ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวยังทรงพระปริวิตกว่า พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีจะเชิญกระแ
 ร์รับสั่งออกไปแจ้งไม่ถูกต้องตามพระราชประสงค์ ครั้นรุ่งขึ้นณวันพุธ
 เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ จึงดำรัสสั่งให้พระศรีสุนทรโวหาร (๑) เขียน
 กระแรับสั่งพระราชทานให้พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเชิญออกมายังที่ประชุม
 พระราชวงศ์และเสนาบดี ว่าผู้ซึ่งจะครองราชสมบัติสืบพระบรมราชวงศ์คือ
 ไปนั้น ให้ทำนุผู้หลักผู้ใหญ่ปรึกษากันแล้วแต่จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใด
 จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ดี พระเจ้าอุกยาเธอองค์ดี พระเจ้าหลานเธอองค์
 สัมภวจะเป็นผู้ใหญ่ เมื่อพร้อมกันเห็นว่าพระองค์ใดจะปกครองรักษา
 แผ่นดินได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแก่พระองค์นั้นสืบสนองพระองค์ต่อไป
 กระแรับสั่งซึ่งโปรด ๑ ให้เขียนออกไปอ่านในที่ประชุมเสนาบดีนั้น ไม่
 ปรากฏว่ามีคำที่ประชุมตอบประการใด

ในระหว่างนั้น เห็นจะเป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงพระปริวิตกถึงสมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ ๑ ยังขึ้น ด้วยเม
 สเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ ๑ ประชวรพระอาการมากอยู่นั้น ไม่ได้กราบ
 บังคมทูล ๑ ให้ทรงทราบ เพราะเกรงกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอม

(๑) พระศรีสุนทรโวหาร พัก ต้นสกุลสาลักษณ์ เป็นศิษย์ข้าหลวงเดิม เมื่อบวช
 ได้เป็นเปรียญ ๘ ประโยค และเป็นพระราชอาคันตุกะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ อยู่วัดบวรนิเวศ
 แล้วจึงลาสิกขาบทเมื่อในรัชกาลที่ ๓

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็ทรงพระวิวิตกอุณาวย พระอาการจะชุกหนัก
 ไปจึงบีบความเสี้ย ครั้นวันพุธเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ จึงโปรด ฯ ให้
 พระองค์เจ้าหญิง โสมาวดีถวายปฏิญาณก่อนแล้ว จึงดำรัสถามว่า สมเด็จพระ
 เจ้าอุกยาเธอ ฯ กรมขุนพิษนิตประสาธน์ ซึ่งรับสั่งเรียกว่า “พ่อใหญ่”
 นั้นต้นพระชนม์เสี้ยแล้วหรือยังมีพระชนมอยู่ (๑) ขอให้กราบทูลแต่โดยสัตย์
 จริง ถ้าต้นพระชนม์เสี้ยแล้วก็จะได้หมดหัวง พระองค์เจ้าหญิง โสมาวดี
 กราบบังคมทูล ฯ ว่าสมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ นั้น เดิมประชวรไข้ ครั้นไข้
 ค่อยคลายเกิดพระยอดมีพิษขึ้นที่พระสอพระอาการมากอยู่คราวหนึ่ง แต่
 ด้ยวนค้อยคลายจนแล้ว เป็นความสัตย์จริงดังนี้ มีพระราชดำรัสว่า
 ถ้าเช่นนั้นให้ ไปทูลสมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ ฯ ว่าถ้าพระอาการค่อยคลายพอ
 จะมาเฝ้าได้ ให้เสด็จมาเสี้ยก่อนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ถวายไปจนถึงวันแรมค่ำ ๑
 ก็จะได้แต่ส่งพระบรมศพไม่ทันตั้งเสี้ยอันใด พระองค์เจ้าหญิง โสมาวดี
 เชิญพระกระเสอออกมาทูลกรมหลวงวงศา ฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่าน
 ทั้งสองปรึกษากันเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ ฯ พระกัถังยังอ่อนนัก
 ถ้าเชิญเสด็จเข้าไปเฝ้าในเวลานั้น คงจะทรงพระโคกาดูรแรงกล้านักแล้ว
 พระโรคจะกลับกำเริบขึ้น เห็นควรจะระงับรักษาอย่าให้สมเด็จพระเจ้าอุก
 ยาเธอ ฯ มีภัยอันตรายจะดีกว่า จึงพร้อมกันห้ามเสี้ยไม่ให้ ไปทูลให้
 ทราบพระราชประสงค์ และให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ พระจอมเกล้า

(๑) ข้าพเจ้าเคยได้ยิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่า
 ตรงกัน

เจ้ายู่หัว ว่าสมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ ๑ พระอาการค่อยคลายแล้ว แต่
พระกำลังยังน้อยนัก เสด็จมาตั้งปรึกษาเห็นว่ายังจะเจริญเสด็จมาเฝ้าไม่ได้

ในวันพุธเดือน ๑๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำนั้น จึงมีรับสั่งให้หาพระยาสุรวงศ์
วิวัฒน์^(๑) จางวางมหาดเล็ก เข้าไปเฝ้าพร้อมกับพระยามุข^๒ ๑ คำว่าดีถาม
พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ ว่าพระอาการสมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ ๑ เดียว
เป็นอย่างไรบ้าง พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์กราบบังคมทูลว่าพระอาการค่อย
คลายขึ้นแล้ว ตรัสถามต่อไปว่าการแผ่นดินเดี๋ยวนี้จักกันอย่างไร พระยา
สุรวงศ์วิวัฒน์กราบบังคมทูล ว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้บิดาเห็นว่าอาการ
ที่ทรงพระประชวรมาก ได้ปรึกษากับพระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่
เห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิณิตประชานาถ
เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ควรจะรับเสด็จราชสมบัติสืบสนองพระองค์
ต่อไป เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงได้สั่งให้เจ้าพนักงานตั้งกองด้อมวงที่พระ
ตำหนักสวนกุหลาบหลายเขตตามาแล้ว มีพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้า
สุทนต์ยาเธอ ๑ พระชันษายังเยาว์ จะทรงบังคับบัญชาราชการแผ่นดินอย่างไรได้
เกรงจะทำการไปไม่ตลอด เจ้านายผู้ใหญ่ที่ทรงพระสติปัญญาก็มีอยู่มาก
พระองค์ใดควรจะรับราชการแผ่นดินดี จะเลือกพระองค์นั้นก็ควร ขยำให้
เกิดเป็นภยันตรายแก่สมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ ๑ ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่

(๑) พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (วร) เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ต่อมาในรัชกาล
ที่ ๕ ได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหม เวลานั้นรัชดาของเจ้าพระยา
สุรวงศ์วิวัฒน์ คือเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เป็นอธิบดีจากราชการในสมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ
เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิณิตประชานาถ

พระเสนาหามนตรี^๕(๑) ถ้าเกิดเหตุขึ้นเช่นนั้นจะขายเขา พระยาสุรวงศ
วิยวัฒน์กรามบังคมทูลฯ ว่าจะจะไม่เกิดอันกับเจ้าพระยาศรีสุรวิวงศผู้บิดา
ต้นของพระเดชพระคุณมิให้เกิดเหตุการณ^๕ขึ้นได้

ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑^๕ วัน ๑๕^๕ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า ดำรัสตั้ง
ให้พระยาบุรุษฯ ๑ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้าแผ่นดินยังมาเจด กทมหลวงวงศาธิราช
สถิต เจ้าพระยาศรีสุรวิวงศ^๕ที่ขึ้นพระกตาทโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่ตมูก
นายก เข้าไปเฝ้าถึงวังที่พระบรมมค มีพระราชดำรัสว่าเห็นจะเสด็จจัดวรคต
ในวันนั้น ท่านทั้ง ๓ ก็ยพระขงคีได้ค้ำ^๕นำ^๕ประคอง^๕ประคองกันมา บัดนี้
กาดจะถึงพระองค์แล้วขอขมา^๕ท่านทั้งหลายในวัน^๕ ขอฝากพระราชโอรส
ธิดายะไใหม่ภยขันธายหรือคเป็นเพ็ดทวงในภาวแผ่นดิน ถ้าจะมีความ
ผิดตั้งไ้เป็นชชใหญ่ ขอแต่^๕งดไว้^๕ให้เป็นแต่โทษเนียรเทศ ขอให้ท่าน
ทั้ง ๓ จงเป็นที่พึ่งแก่พระราชโอรสธิดาคือไปให้^๕จะ^๕แก่^๕ ท่านทั้ง ๓ เมษได้

(๑) เหตุเรื่องพระเสนาหามนตรีนั้น คือเมื่อเจ้าพระยามนตรี (น้อยกลาง) ถึงอสัญ
กรรมในรัชกาลที่ ๔ พระเสนาหามนตรี (หนูพร้อม) ผู้เป็นบุตรใหญ่อายุยังเยาว์ยังไม่
ได้บวช มีผู้ซึ่งเปนเชื้อวงศ์เจ้าพระยามนตรี (น้อย) คิดปรารถนาจะเป็นพระยามนตรี
ธรรมราชหลายคน แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะโปรดฯ
ให้พระเสนาหามนตรีเป็นพระยามนตรีฯ จึงขังรอการตั้งพระยามนตรีไว้ ครั้นพระเสนาหามนตรี
มีอายุครบอุปสมบทเข้ามาบวชอยู่วัดพิไชยญาติการาม เมื่อเบาะาะ พ.ศ. ๒๔๑๐ คั้นวัน
หนึ่งพระเสนาหามนตรีให้พระอยู่ในกุฏิ มีผู้ร้ายเอาบั้งยิงเข้าไปทางช่องฝา บั้งเอิญ
ชนลั่นออกเมื่อขณะพระเสนาหามนตรีกราบพระ กระสุนชนเข้าไปถึงไม่ถูก การได้สวน
ต่อมาก็ไม่ได้ตัวผู้ร้าย พอพระเสนาหามนตรีลาสิกขาบท ก็ทรงตั้งให้เป็นพระยามนตรีฯ
พระยามนตรี (หนูพร้อม) อยู่มาจนชรา ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุรธรรมมนตรีเมื่อในรัชกาล
ที่ ๕

ฟังก์พากนรื่องให้ล้อกส่อนอาดย จึงดำรังห้ามวาชยารวองให้ ความคาย
 ไม่เป็นอศักรยอนได ย่อมมย้อมเป็นเหมือนกันทกรปทกนาม ผิดกันแต่
 ที่คายก่อนแะคายทีหลัง แต่กอยในคองคายเหมือนกันทงสน บदनเมอ
 กาดธมาถึงพระองคเขาแถว จึงได้ตาทนทงหลาย แถวม้พระราชดำรังดี
 ค้อไปว่า มีพระราชประสงค์จะรับสั่งควยวาชการแผ่นดิน แต่จะทวง
 ถ้มาทนเบญจศีลเศยก่อน ครวทรวงธมาทนศีลเศย ครว้ภาษาอังกฤษ
 หลายองค แถวจึงมีพระราชดำรังว่า ที่พูดภาษาอังกฤษนเพื่อจะให้ทน
 ทงหลายเห็นว่ดคีลมีปรัชญูเยยงเป็นปกติ ถึงภาษาอินม ไซ้ภาษาของตน
 กยงทวงจำได้ควยล้คยงค้อย ทนทงปองจะได้อักขรในชอคความที่จะสั่ง
 วามีได้สั่งโดยพนเพอน เมอครว้ประกาศิงนแถว จึงมีพระราชดำรัง
 ค้อไป ว่าทนทง ๓ กับพระองค ได้ชวยกันทนบารุงแผ่นดินมาได้ยู่เยน
 เป็นล้ชคตอดมาจนถึงเวลาดันพระชนมายุ ถัดันพระองคองไปแถว ขอ
 ให้ทนทงปองจงชวยกันทนบารุงแผ่นดินค้อไปให้เรยบรีย ให้ล้มณ
 พรหมณฮวดนาประชาราชฎรได้พลงเยยเป็นล้จรงทงกัน ขอให้ทตพระเจ้า
 แผ่นดินพระองค ให้เมให้เขาเป็นพระล้ระรับฎกาของราชฎอินมทกชวอิน ให้
 รวองได้ล้ระลวคเหมือนพระองค ได้ล้ระเป็นพระล้ระรับฎคามนแต่กัน (๑) อนง

(๑) ประเพณีราชฎธวาชฎีกามาแต่ก่อน เป็นที่เข้าใจกันว่ ถ้าใครมีความทกข์
 ร้อนให้เข้าไปตักลวงใบ ๑ ซึ่งแขวนไว้ที่ทิมดาบกรมวัง เมอเสยงกลองถึงพระกรวด
 ก็ไปรด ๑ ให้ราชบรชออกมารับฎีกา เรือกถันว่ “ตักลวงรื่องฎีกา” เห็นจะเป็นประเพณี
 มาแต่โบราณ แต่ตามการที่เป็นจริงไม้ใครมีใครกลันเข้าไปตักลวงรื่องฎีกา ถ้ามีทกข์ร้อน
 จะดวาชฎีกา ถัดวาชในเวลาเมอสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปชงที่ไหน ๆ นอกพระราชวัง
 เมอในรัชชกาลที่ ๓ มีใครจะมีเวลาเสด็จไปไหน ราชฎรที่ล้กผู้มีอำนาจคชข้มหงจะดวาช
 ฎีกาได้ด้วยชก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทงทราบพุดติการอันนั้นเมต
 พระองค้ชงทวงลวชอยู่ ครนเสด็จผ่านพิภพ จึงเอาพระราชหฤทัยใส่ที่จะเสด็จออก
 พระราชทานโอกาสให้ราชฎธวาชฎีกาได้ โดยสะดวกมาตลอดรัชชกาล.

พระรูปสมเด็จพระเจ้าพ้ามืดตลอดยศ กรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงเครื่องเมื่อโสกันต์แล้ว ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชนมายุ ๑๓

ผู้ซึ่งจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมราชวงศ์ไปภายหน้านั้น ให้ปรึกษา
 กันเสียก่อนแต่ที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จไปจะเสด็จมาหรือจะเสด็จออก
 หรือพระเจ้าหลานเธอเสด็จตาม เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าพระองค์ใดมี
 วิชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จงยกย่องพระองค์นั้นขึ้นจะได้ทำ
 บำรุงแผ่นดิน ให้พระราชวงศ์านุวงศ์ข้าราชการและอาณาประชาราษฎร์
 อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าได้เห็นเหินเอาตามเห็นว่าจะชอบพระราชหฤทัย
 เป็นประมาณเลย เขาเล่าความดีความเจริญของบ้านเมืองเป็นประมาณ
 เกิด มีพระราชดำรัสสั่งตั้งคนใด ๆ ก็มิได้ตรัสสั่งถึงราชการแผ่นดินอีกต่อไป
 เวลายื่นวันนั้นได้ทรงพระราชนิพนธ์คำขอขมาและถวายพระสงฆ์ โดยภาษาบาลี
 แล้วทรงพระปริวิตกว่าพระองค์ ทรงพระประชวรพระอาการมากถึงเพียงนั้น
 พระสติสัมปชัญญะจะผันเพื่อนไป จึงมีรับสั่งให้หาพระศรีสุนทรโองการ
 พัก เบ็ญญู เข้าไปเฝ้าที่ข้างที่พระบรมมหาราชวังทูลพระพรหมนิพนธ์ ให้ฟัง
 แล้วคร่ำครวญว่ายิ่งทรงภาษาบาลีถูกต้องอยู่หรือประการใด พระศรีสุนทร
 กราบทูลว่า ยิ่งถูกต้องจะหาวิปลาสแต่แห่งใดนั้นมิได้ จึงมีรับสั่งให้
 พระศรีสุนทร ฯ เขียนพระราชนิพนธ์นั้น ดังต่อไปนี้

พระราชนิพนธ์ขอขมาพระสงฆ์

ยกุลเม ภนุเต สังโฆ ชานาคู มยฺหิ ภิกฺขุกาเล ปุณฺณปุณฺโณ
 เอลา วจา ภาสิตา ยโตหิ มหาปวารณาย ชาโต กาลิ กุรุมาโน
 สเจ มหาปวารณาทิวเส พพฺพหฺลิตาโน อุโปสถาคาเร มหาปวา-
 รณาสนฺนิปาตี นีโต ตถารูเปเน พเตเน สมนฺนาคโต ยถารูเปเน

พลเรือน สงฆ์ เตวจิกิ ปวาเรตวา สงฆสส สมมุขา กาลิ
 กเรยฺยํ ตํ สาชฺฐตสฺส ตํ เม อนุรูปํ อสฺส อิติ เอวรूपํ วาจา
 ปุณฺณปุณฺํ ภิกขุกาเล ภาสิตา อิทานมฺหิ คหฺนุโร กุยาหํ
 กาทามิ เตนาหํ อีเม สกฺกาเร วิหารํ ปหีนามิ อีเมหิ สกฺกาเรหิ
 มหาปวารณากมฺมํ กโรหนฺตุ สงฺฆํ ธรรมเมว ปุชฺเชมิ อุตฺตานิ วิย กตฺวา
 อํ มหาปวารณา คุรฺวาริกา ยถา มม ชาตทิวโส อาพาไซ เม
 อภิวัตฺตติ เอวํ ภาขามิ อชฺช กาลิ กเรยฺยํ อาปุจฺฉามหํ ภูเต
 สงฺฆํ จิรปริณิพฺพุตมฺปิ ตํ ภควนฺตุ อภิวัตฺตติ อรหนฺตุ สมฺมา-
 สมฺพุทฺธํ ตสฺส ธรรมํ นมสฺสามิ อริยญฺจ สงฺฆํ นมามิ ยมฺหํ
 รตนตฺตยํ สรณํ คโตมฺหิ

อจฺจโย มํ ภูเต อจฺจคฺคมา ยถาพาลิ ยถามุทฺหิ
 ยถาอกุสลํ โยหํ ภูเต อิมสฺมี อุตฺตภาเว ตถา ตถา ปมตฺโต
 อกุสลานิ กมฺมานิ อกาสิ ตสฺส เม ภูเต สงฺโฆ อจฺจยํ อจฺจยโต
 ปฏิคฺคณฺเหตุ อายตี สํวราย

อิทานิ มยา ปญฺจสุ สํเลสุ สํวาริณฺฺจจันํ กตํ ตสฺส มยฺหํ
 เอวรूपํ มนสิกาโร อนุญฺจหิยติ สิกฺขิยติ ปญฺจสุ ขนฺเรสุ
 ฉสุ อชฺฉตฺตติเกสุ อายตเนสุ ฉสุ พาหิเรสุ อายตเนสุ ฉสุ
 วิญฺญาเนสุ ฉสุ สมฺมสฺเสสุ ฉสุ ฉทวาริเกสุ เวทนาสุ นตฺเถตํ
 โลกสฺมี ยํ อูปาทิยมานิ อนวชฺชํ อสฺส ยํ วา ปุริโส อูปาทิยนฺโต
 อนวชฺชวา อสฺส อนุปาทานํ สิกฺขามิ สพุเพ สํขารา อนิจฺจา

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ยถาปจฺยํ ปวตฺตฺนติ เนติ มม เนโสหฺมสฺมิ
 น เม โส อตฺตา อิติ ยํ ยํ มรณํ สตฺตานํ ตํ อนจฺฉริยํ
 ยโต เขติ สพฺเพสํ มคฺโค อปฺปมตฺตา โหนฺตุ ภูเต อปฺปจฺฉามิ
 วทามิ ยํ เม ปราชํ สพฺพิ เม สงฺโฆ ขมฺตุ.

อาตุรฺสูมี เม กาเย จิตฺติ น เหสุสตาตุริ
 เอวิ สิกฺขามิ พุทฺธสฺส สาสนานุกฺคิ กริ.

คำแปลพระราชนิพนธ์ขมาสังข์^(๑)

ขอเดือนสังข์จรัส เมื่อครั้งดิฉันเป็นภิกษุอยู่ ดิฉันได้กล่าววาทา
 นี้เนื่อง ๆ ว่า เพราะดิฉันได้เกิดแต่ในวันมหาปวารณา เมื่อจะทำกา
 ธารในวันมหาปวารณาป่วยหนักถึง ภิกษุสงฆ์สามเณรช่วยนำไปยังที่สงฆ์
 ประชุมทำมหาปวารณาณโรงอุโบสถ ประกอบไปด้วยกำลังเช่นนั้น ด้วย
 กำลังเช่นใดเล่า ดิฉันจะพึงปวารณากระสังข์ถว้นกำหนดสามคำได้แล้ว
 ทำกาธารที่ระเหะหน้าสงฆ์ ความที่ดิฉันทำได้ดั่งนั้นจะเป็นกรรมดีเทียว
 หนอ ความทำได้ดั่งนั้นจะเป็นกรรมสมควรแก่ดิฉันเทียวหนอ วาจาเช่น
 นี้ดิฉันได้กล่าวแต่เนื่อง ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บัดนี้ดิฉันเป็นคฤหัสถ์แล้ว
 แล้วจักทำอะไรได้ เพราะเหตุนี้ดิฉันจึงส่งเครื่องสักการะเหล่านั้นไปยังวิหาร
 บูชาสงฆ์ซึ่งทำปวารณากรรมกับทั้งพระธรรม ด้วยเครื่องสักการะเหล่านั้น
 ทำให้เป็นประหนึ่งตน วันมหาปวารณานี้หนักเป็นวันพฤกษ์ดี เช่นกับ

(๑) คำแปลนี้แปลขึ้นภายหลัง

วันคืนเกิดเหมือนกัน ออาหารของคืนนั้นก็เจริญกว่า คืนนั้นก็ขยันว่าจะ
 ทำกาตเสี้ยนเวตาวันนั้น คืนนั้นขอตาพระสงฆ์ อภิวัตพระผู้มีพระภาค
 เจ้าพระของคืนนั้น ผู้รหันต์ผู้มีสัมพุทธ แม่ปรีณิพพานแฉ้วนาน นมัสการ
 พระธรรม นอบน้อมพระอริยสงฆ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระของคืนนั้น
 คืนนั้นได้ ถึงพระรัตนตรัยไรเล่าว่าเป็นธรรมที่พึง โทษล่วงเกินได้เป็นไป
 ล่วงคืนนั้นผู้พาดอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร คืนนั้นผู้ใดได้
 ประมาทไปแล้วด้วยประการนั้น ๆ ทำอกุศลกรรมไว้แล้วอันชัฏคภาพัน
 พระสงฆ์จึงรับโทษที่เป็นไปต่าง โดยความเป็นโทษเป็นไปต่างจริงของ
 คืนนั้นนั้น เพื่อถำรวมระงับต่อไป

บัดนี้คืนนี้ได้ทาคความอธิบายฐานการถำรวมในคัมภีร์แล้ว มนัสสิการ
 ความทำในใจเช่นนี้คืนนี้ได้ให้เกิดชนคักขาอยู่ ในชั้นที่ ๕ ขยายตน
 ภายใน ๖ ขยายตนภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนาที่เป็นไป
 ในหกทวาร ๖ สิ่งใดที่สัตว์มาถือเอามั่นจะพึงเป็นของหาโทษมิได้ อันหนึ่งบุรุษ
 มายึดมั่นสิ่งไรไว้จะเป็นผู้หาโทษมิได้ ดังนั้นไม่มีเลยในโตก คืนนั้นมาคักขา
 การไม่ยึดมั่นอยู่ว่าดังขารทั้งหตายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหตายทั้งปวงใช้ตัว
 คน ย่อมเป็นไปตามปัจจัย ดังนั้นใช้ของเรา ส่วนนั้นไม่เป็นเรา ส่วนนั้น
 มิใช่ตัวคนของเรา ดังนั้น ความตายใด ๆ ของสัตว์ทั้งหตาย ความตาย
 นั้นไม่น่าอัศจรรย์ เพราะความตายนั้นเป็นธรรมดาของสัตว์ทั้งหตาย ขอพระ
 ผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วเกิด คืนนั้นขอตา คืนนั้นไหว้ ดังใดคืนนี้ได้
 ผิดตงสงฆ์จงอดสิ่งทั้งปวงนั้นเกิดคืนเกิด

เมื่อกายของคัตฉินแม่กระบกระถ่ายอยู่ จิตต์ของคัตฉินก็ไม่กระบ
กระถ่าย

คัตฉินมาทำความไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ศึกษาอยู่ด้วย
ประการดังนี้ ๆ

แล้วโปรด ๆ ให้พระศรีสุนทรโฆหาร เชิญพระราชนิพนธ์^{๕๕๓}ขึ้นไปพร้อม
ด้วยเครื่องสักการ ไปอ่านในที่ประชุมพระสงฆ์ มีกรมหมื่นบวรวิรัช
สุริยพันธุ์เป็นประธาน ที่ในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ เมื่อเวลาค่ำ
ก่อนพระสงฆ์ทำพิธีปวารณา พอถึงเวลา ๘ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตพระที่นั่งภาณุมาศจรัญ จดหมายเหตุ
ทรงพระประชวร ยังมีข้อความขอออกปรากฏอยู่ในท้ายพระราชพงศาวดาร
รัชกาลที่ ๔ คิดเนื้อความมากต่างไว้ในที่นี้เฉพาะแต่ข้อความอันเกี่ยว
เนื่องด้วยเรื่องพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ก็สั่งให้เจ้าพนักงานล้อมวงรักษาพระราชมณเฑียรทั้ง
ข้างหน้าข้างใน แล้วตั้งให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะถานานุกรมรวม ๒๕
รูป มีกรมหมื่นบวรวิรัชสุริยพันธุ์เป็นหัวหน้ามานั่งเป็นประธานในที่ประชุม
พระราชวงศ์ค่านวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งประชุมกันอยู่ในพระที่นั่ง
อนันตสมาคม

พระราชวงศ์ค่านวงศ์ซึ่งประทับอยู่ในที่ประชุมเวลานั้น พระเจ้าน้อง
ยาเธอ ๗ พระองค์ คือ ๑ กรมหลวงเทพศิรินทร์ ๒ กรมหลวง
วงศ์วชิรราชสนิท ๓ กรมหมื่นถาวรยศ ๔ กรมหมื่นนเรศกิตติพิศาล

๕ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ ๖ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ๗ ส้มเต๋จ
 เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนบำราบปรปักษ์ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ๒ พระองค์^(๑)
 คือ ๓ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ๒ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ
 ๓ กรมหมื่นภูมิตำราชหฤทัย ๔ กรมหมื่นภูวไนยธเนศวรราชิบาล
 ๕ กรมหมื่นอักษรสารโสภณ ๖ กรมหมื่นเจริญผลพุดส์วัสดิ์ พระ
 เจ้าบวรวงศ์เธอ ๓ พระองค์ คือ ๓ กรมหมื่นบวรวิรัชชัยพิทักษ์
 ๒ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ ๓ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ นอกจากนั้น
 พระเจ้าตากยาเธอที่เป็นชนใหญ่ที่ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ ๗ พระองค์ คือ
 ๑ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร ๒ พระองค์เจ้าคัคณางค์คุณ ๓ พระ
 องค์เจ้าสุชสวัสดิ์ ๔ พระองค์เจ้าทวิถวัลยธาดา ๕ พระองค์เจ้า
 ทองกองก้อนใหญ่ ๖ พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภากย์ ๗ พระองค์
 เจ้ากมลาศ์เดอส์วรรค์ เจ้านายทั้งปวงนี้เวลาประชุมประทับทางด้านตะวันตก
 ตก แต่ตรงหน้าพระแท่นเศวตฉัตรเรียงไปข้างด้านเหนือ ข้างด้าน
 เหนือพระสงฆ์หนึ่ง กรมหมื่นบวรวิรัช ๑ ประทับเป็นประธานอยู่ข้างหน้า
 ส่วนพระสงฆ์ที่มานั่งในที่ประชุมนี้ มีพระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระ
 สำนโสมณ (สา) วัดราชประดิษฐ ๑ พระอมรโมถ์ (นพ) วัด
 บุปผาราม ๑ นอกนั้นเป็นถานานุกรมและเปรียญ ถ้วนคณะธรรมยุติก

(๑) เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ใช้คำนำพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ฟังมาเปลี่ยนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 ชั้น ๓ และให้คำนำพระนามเจ้านายวังหน้าว่า ราชวรวงศ์ เมื่อในรัชกาลที่ ๖.

ที่มาประชุมทั้งพระอาการอยู่ที่วัดราชประดิษฐทุก ๆ วัน^(๑) ถึงหกกร็ย
 ไปนิมนต์ จึงได้มาพร้อมกัน โดยเร็ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตั้งให้นิมนต์
 พระราชาคณะฝ่ายมหานิกายด้วย แต่มาไม่ทันประชุม ส่วนขุนนางนั้น
 นั่งด้านตะวันออก จางวางมหาดเล็กอยู่ทางด้านใต้ ขุนนางผู้ใหญ่ที่เข้า
 ประชุมเวदानั้น ข้าราชการฝ่ายพระบรมมหาราชวัง คือ ๑ เจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุณนาค) ที่สมุหพระกลาโหม ๒ เจ้าพระยา
 ภูธราภัย (นุช บุณยรัตพันธุ์) ที่สมุหนายก ๓ พระยามหาอำมาตย์
 (ถมิ่ง ต้นจันทน์) ๔ พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน ณอยุธยา)
 ๕ พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุณนาค) ๖ พระยาเพชรพิชัย (หนู
 เกตุทัต) ๗ พระยาศรีหราชเดโช (พิน) ๘ พระยาศรีหราชฤทธิ
 ไกร (บัว) ๙ พระยาราชวรานุกูล (บุญรอด กัถยาณมิตร)
 ๑๐ พระยาเทพประสุน (ท้วม บุณนาค)^(๒) ๑๑ พระยาอภัยรณฤทธิ
 (เฉย ยมาภัย) ๑๒ พระยาอนุชิตชาญชัย (อุ่น) ๑๓ พระยา
 สุรวงศ์วิวัฒน์ (วร บุณนาค) ๑๔ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (เพ็ง
 เพ็ญกุล) ๑๕ พระยาศรีเสาวราช (ภู) ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระ
 บวรราชวัง ๑๖ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกตุ สิงห์เสนี) ๑๗ พระยา
 มณฑัยรบาด (บัว) ๑๘ พระยาเสนาภุเบศ (กรับ บุณยรัตพันธุ์)

(๑) ด้วยเป็นสานุศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระ
 องค์ทรงตั้งลัทธิตรมมยุติกาแต่เดิมมา.

(๒) คือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ท่านว่าตัวท่านก็ได้อยู่ในที่ประชุม แต่ในจดหมายเหตุ
 อลัทธิมหานิกายปรากฏชื่อไม่.

หอสมุดกลาง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑๘ พระยาศิริโชควรยศ ๒๐ พระยาสุรินทรราชเสนี (ขึ้น ถัดจากนิมิตร)^(๑)

นอกจากขุนนางผู้ใหญ่ ยังมีเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจชดกระษัตริย์ประจำ
อยู่ข้างหลังเสนาบดีข้างมุขตะวันออกอีกหลายคน แต่ไม่เต็มหน้าที่ใน
การประชุม

พอเวลาเที่ยงคืนก็ประชุมพร้อมแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ลุกขึ้น
นั่งคุกเข่าประธานมือ หันหน้าไปทางเจ้านายกล่าวในที่มถดางประชุมว่า
ด้วยพระบาท ส้มเค็ญ พระปรเมนทร มหามังกุฎ ๗ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จสวรรคตเมื่อเวลายาม ๓ บัดนี้แผ่นดินว่างอยู่ การสืบพระบรม
ราชสันตติวงศ์ ตามราชประเพณี เคยมีมาแต่ก่อนนนี้ เมื่อครั้งพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะเสด็จสวรรคต ได้ทรงมอบ
ราชสมบัติพระราชมารดาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวังบวร
สถานมณฑล คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะสวรรคต ไม่ได้ทรงสั่งมอบ
ราชสมบัติ แก่เจ้านาย พระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคคัดครั่ง ตั้งไม่ได้
เสนาบดีจึงพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต มีรับ
สั่งสืบ ราชสมบัติ แก่เสนาบดี ตามแต่ จะปรึกษา กัน ให้ เจ้านาย พระองค์ใด
เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีปรึกษากันถวาย
ราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งเมื่อพระบาท

(๑) เสนาบดีที่มีตัวอยู่เต็มได้ปรากฏว่าได้อยู่ในที่ประชุม ๓ คน คือ เจ้าพระยา
บรมราช (แก้ว สิงหนัน) เจ้าพระยาธรรมา (บุญศรี ดันสกุลบุรณศิริ)
เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ชราทุพลภาพทั้ง ๒ คน.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง พระประจวบอยู่ได้มีรับสั่งให้ ทากรรม
 หลวงวงคำวิชาสนธิท เจ้าพระยาศรีวิชัยวงศ์และเจ้าพระยาภูธราภัยเข้าไป
 เฝ้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ ว่าผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดิน
 ค่อยไปนั้น ให้พระราชวงศ์ค่านวงศ์และข้าราชการปรึกษาหารือ สุดแต่จะ
 เห็นพร้อมกันว่าพระราชวงศ์พระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน หรือ
 พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอซึ่งทรงพระสติปัญญาชอบรู้อรรถพิสดัง
 ท้องปวงสมควรจะปกป้องสมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็
 ใ้ยกพระราชวงศ์พระองค์นั้นขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใดทรง
 รั้งเกี่ยว บัดนี้ท่านทั้งหลายทั้งปวงบรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นว่า
 เจ้านายพระองค์ใดสมควรจะเป็นที่พึ่งแก่พระบรมวงศ์ค่านวงศ์ข้าราชการและ
 อาณาประชาราษฎร์ด้วยเหตุใดก็ให้ว่าขึ้นในท่ามกลางประชุมนี้ อย่าได้
 มีความหวาดหวั่นเกรงขาม.

ขณะนั้นพระเจ้าแผ่นดินองยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วิชัยรินทร ซึ่งมี
 พระชนมายุยิ่งกว่าพระราชวงศ์ค่านวงศ์ทั้งปวง จึงเสด็จลุกคุกพระชงฆ์
 หันพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออกประดาน พระหัตถ์ศรีขึ้นใน ท่ามกลาง
 ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณ
 ได้ทรงทำนุบำรุงเลี้ยงพระบรมวงศ์ค่านวงศ์และมุขมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง
 มาเป็นอันมาก พระคุณเหนืออื่น ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระคุณได้
 ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยดิประชาลาด
 ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่ง
 ได้ทดแทนพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

เมื่อกรมหลวงเทเวศร์ ๑ ครีตตั้งนแถว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 จึ่งถามที่ประชุมเรียงพระองค์เจ้านายแถวเรียงคัวข้าราชการผู้ใหญ่ แต่ด้วน
 พระถามณะเพาะกรมหมื่นบวรรังษี ๑ พระองค์ด้ยว ถามตั้งแถว
 กรมหลวงวงศา ๑ เม็นคนมา ทุกพระองค์ทุกท่านประถันพระหัตถ์
 แถวประถันมือยกขึ้นรับว่า “ ส้มคว ” เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแถว เจ้า
 พระยาศรีสุริยวงศ์จึ่งอาราธนาพระสงฆ์ถวดขยันโถแถวถวขอติเรก. (๑)

เมื่อประชุมเห็นพร้อมกันว่า ควถวถวราชสมบัตแถวสมเด็จพระเจ้า
 ลุกยาเชอ เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพินิศประษานถ ถัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 จึ่งถถวถวถวไปในที่ประชุมว่า เมื่อพระบาทสมเด็จ ๑ พระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่นั้น ท่านได้กราบบังคมทูล ๑ ให้ทรงทราบ
 ว่าปรีักษากันจะถวถวราชสมบัตแถวสมเด็จพระเจ้าลูกยาเชอ เจ้าฟ้า ๑
 กรมขุนพินิศประษานถ พระบาทสมเด็จ ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รับตั้งว่าทรงพระวิคคอยู่ ด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเชอ ๑ พระชันษา
 ยังทรงพระเยาว์ จะไม่ทรงสามารถว่าราชการแผ่นดินให้รมเย็นเป็นสุข
 แถวพระราชวงศานุงค์ข้าทูลถวของชุดัพระบาท สมถนพราหมณาจารย์ถาณา
 ประษาราชฎูไถ้ทั้งส้มคว พระกระแถที่ทรงพระปรีวิคคเช่นนี้ จะคิคถอ่าน
 กันอย่างไว.

(๑) ธรรมเมือมถวขอติเรกนั้น พระบาทสมเด็จ ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้ทรงบัญญัติไว้ว่าควจะถวถวต่อเมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ราชภิเชกแถว ยังเป็น
 ประเพณีมานจนทุกวันนี้ การที่ถวขอติเรกในที่ประชุมครั้งนั้น เห็นจะเป็นคัวเจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ไม่ทราบพระราชนิยม แถวกรมหมื่นบวรรังษี ๑ ถัไม่ถถาทรงทักถาน.

กรมหลวงเทเวศร์ ๑ ครั้นว่า ขอให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าราชการแผ่นดินไปกล่าวสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๑ จะทรงผนวชพระ^(๑) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามความชอบแก่ที่ประชุม ก็ให้อนุมัติเห็นสมควรพร้อมกัน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงว่า ส่วนตัวท่านเองนั้นจะรับสนองพระเดชพระคุณโดยเต็มสติปัญญา แต่ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ ท่านไม่สู้เข้าใจ ขอให้เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนบัวรามประภัสร์ช่วยในส่วนการพระราชนิเวศด้วย อีกพระองค์หนึ่ง ที่ประชุมก็อนุมัติเห็นชอบด้วย.

เมื่อเสร็จการปรึกษาชนกถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิษณุโลกประชานาถแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงกล่าวขึ้นอีกว่า แผ่นดินที่ดวงแก้วแต่ก่อน ๆ มา มีพระมหากษัตริย์แล้ว ก็ต้องมีมหาอุปราชฝ่ายหน้าเป็นเยี่ยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ครั้นที่ประชุมจะเห็นควรมีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าด้วยหรือไม่.

กรมหลวงเทเวศร์ว่าชินทรเสด็จลูกคู่พระขงษ์ประธานพระหัตถ์ถวัลขึ้นอีกว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้มีพระเดชพระคุณมาแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ส่นอง

(๑.) คือเมื่อพระชันษาครบ ๒๐ ในบรรดา พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเวลาที่จะต้องมิผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ๕ ปี.

พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
 รัชกาลที่ ๙ ทรงดำเนินตามแนวทางที่
 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
 ได้ทรงปกครองพสกนิกรชาวไทย
 ฝ่ายพระราชวังบวรและคงจะเป็นความยินดีของพสกนิกรทั่วทุกฝ่าย.

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตามที่ประชุมเรียงไปตั้งแต่ก่อน โดยมาก
 รับว่า “สมควร” หรือให้อนุมัติโดยอาการไม่คัดค้าน แต่กรมขุน
 วรจักร ๑ ครั้นนั้นว่า “ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งพระราชโองการมีอยู่แล้ว
 ตำแหน่งพระมหาอุปราชควรแต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมีใช้
 กิจของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหาอุปราช” เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ชัก
 ใช้กรมขุนวรจักร ๑ ว่าเหตุใดจึงขัดขวาง กรมขุนวรจักร ๑ ทรงชี้แจง
 คืบไปว่า เห็นราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนอย่างนั้น ครั้นรัชกาลที่ ๓ เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จปราบดาภิเษก ก็ทรงตั้ง
 สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๒ พระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็น
 กรมพระราชวังบวร ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยุ่หัว ก็ทรงตั้งกรมหมื่นศักดิ์พิพัฒน์เป็นกรมพระราชวังบวร มาในรัชกาล
 ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชา
 ธิราชเป็นพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
 จึงเห็นว่าใช้หน้าที่ของที่ประชุมจะเลือกพระมหาอุปราช เจ้าพระยาศรี
 สุริยวงศ์ขัดเคือง ว่ากล่าวกรมขุนวรจักร ๑ ต่างๆ จนถึงที่สุดทูลถามว่า
 “ที่ไม่ยอมหนอยากจะเป็นเองหรือ” กรมขุนวรจักร ๑ จึงตอบว่า “ถ้า

จะให้ยอมก็ต้องยอม” การก็เป็นตกลง เป็นอันที่ประชุมเห็นสมควร
ที่กรมหมื่นนวรวิชัยชาญ จะเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาให้พระสงฆ์สดุดชยันโตเถระอธิกรอกครั้งหนึ่ง (๑)

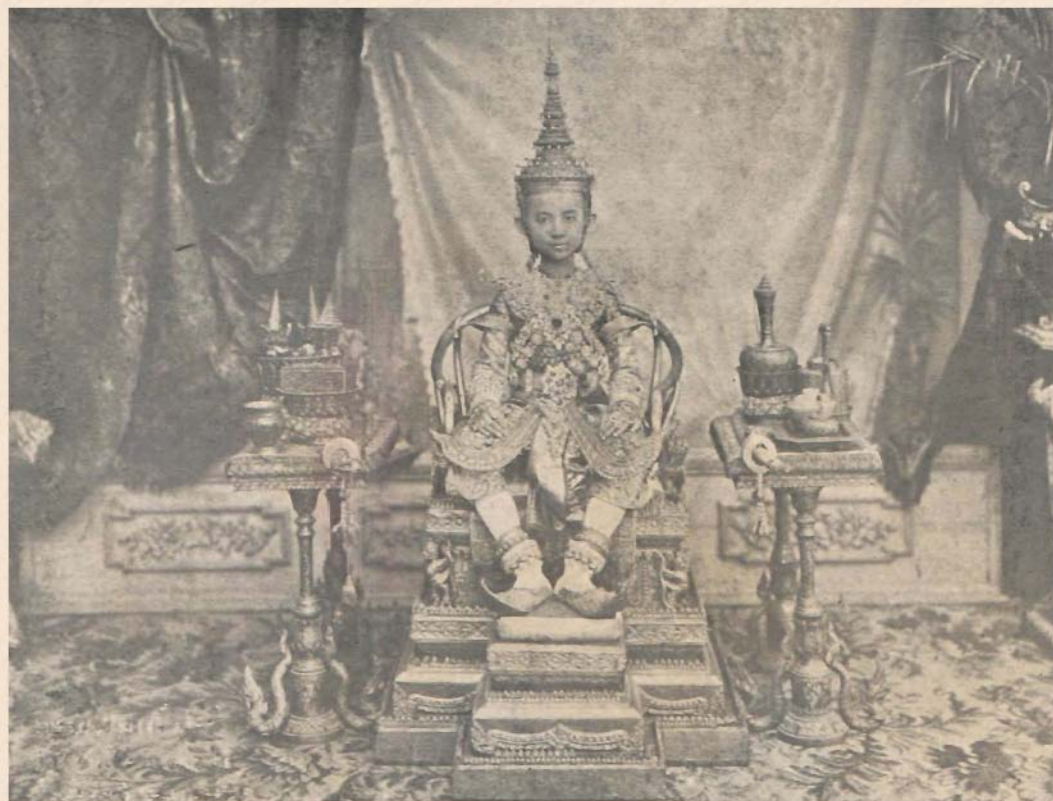
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมต่อไปว่า สมเด็จพระเจ้า
มหาเมธา กรมขุนบวรรมประมักษ์ ทรงพระสติปัญญาครอบรู้ราชการแผ่นดิน
ด้วยได้เคยทำราชการในตำแหน่งกรมวังมาช้านานถึง ๒ แผ่นดิน ขอให้
สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนบวรรมประมักษ์สำเร็จราชการพระคลังมหาสมบัติและ
พระคลังต่าง ๆ และสำเร็จราชการในสถานราชกิจเป็นผู้อุปถัมภ์ ในส่วน
พระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย ที่ประชุมก็เห็นชอบพร้อมกัน เป็นเสร็จ
การประชุมเวดาราอ ๗ ทู่มเศษ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้อาตถกษณ

(๑) เรื่องตอนประชุมถวายราชสมบัติที่กล่าวมานี้ ได้ทูลถามกรมหมื่นราชศักดิ์
สมิสรท่านตรัสเล่าให้ฟัง ด้วยเวลานั้นท่านทรงผนวชเป็นสามเณรได้ประทับอยู่ในที่
ประชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในที่ประชุมถนัดละเอียดกว่าจดหมายเหตุที่เจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์และเจ้าพระยามหินทรได้จดไว้ เนื้อความก็ไม่เคลื่อนคลาดกัน ความใน
จดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงกล่าวถึงการเลือก
กรมพระราชวังบวรฯ แต่ตอนปลาย ว่าที่ประชุมยอมพร้อมกัน เห็นจะเป็นเพราะแต่ง
หนังสือขึ้นในเวลาซึ่งเกี่ยวข้องกับขงอยู่จึงไม่กล้ากล่าวถึงการที่มีผู้คัดค้าน แต่ท่านผู้หลักผู้
ใหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้อยู่ในที่ประชมนั้น ท่านเล่าเป็นอย่างที่กล่าวมานี้ ทราบด้วย
กันโดยมาก ต่อมาได้ฟังเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ เล่าเมื่อก่อนจะอัญเชิญกรมหมื่นราชศักดิ์
ครั้งหนึ่ง ว่าการเลือกกรมพระราชวังบวรฯ ครั้งนั้น ถ้อยคำที่กรมหลวงเทเวศร์ฯ
ตรัส เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จดถวาย ให้เจ้าพระยารัตนธิเบศร์ (พุ่ม) แต่ยังเป็นขุน
สมุทโศกรนั้นเขียนที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม และในเมื่อปรึกษากันนั้น ในข้อจะ
ถวายราชสมบัติแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยินยอมพร้อมกัน
ด้วยความยินดีจริง แต่เมื่อเลือกพระมหาอุปราช ท่านสังเกตผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่
เห็นชอบโดยมาก ที่ยอมเป็นด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น.

จดคำปรึกษา แล่นำขบวนเสด็จฯ ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์ (๓)

“ศรีศัฎษุณย์มัทรี พระพุทธศักราชอดีตกาล สมัยตั้งตั้งตั้งตั้งตั้ง
จตุตถศาสดา เอกาทศสังวัจนมัยตัญญูมฤต มังกรสังวัจนมัยตัญญูมฤต
ศุภรบัชช บรรมณเดยคฤถ์ศุภร บรรมณเดยคฤถ์ศุภร เวศ ๕ ทุ่มตัญญูมฤต
กรมหมื่นบวรวิชัยดิษฐ์ พระราชโอรส พระองค์ท่านองค์เจ้าทูล
ละของสูงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กรมหมื่นบวรวิชัยดิษฐ์
พันธุพระดำรัสโองการ พระอมรโมถ พระราชโอรส พระองค์ท่านองค์เจ้าทูล
พระครูถนายนกรมเปริยญทองปองช้างฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายข้างพระราช
อาณาจักร กรมหลวงเทเวศร์วิจิตรวิจิตร กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กรม
หมื่นถนายนวิชัย กรมหมื่นนครศักดิ์พิศดาร กรมหมื่นภูบาลสมุหวิชัย กรมขุน
วรจักรธรานุภาพ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ กรมหมื่นภูบาลสมุหวิชัย
กรมหมื่นภูบาลสมุหวิชัย กรมหมื่นภูบาลสมุหวิชัย กรมหมื่นภูบาลสมุหวิชัย
นฤเบนทรวิชัย กรมหมื่นอักษรวังวรโองการ กรมหมื่นเจษฎุมงคลวิชัย
กรมหมื่นอนันตการวิชัย กรมหมื่นวิชัยวิชัย กรมหมื่นวิชัยวิชัย กรมหมื่นวิชัยวิชัย
ที่ยังมิได้รับกรม กับเจ้าทูลละของฯ ท่านเจ้าพระยาจักรีวิชัยวงศ์ ที่สมุห
พระกลาโหม ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก พระยามหาอำมาตย์
พระยาราชภักดี พระยาศรีพัฒน พระยาเพชรพิชัย พระยาสุรเสนาบดี
พระยาสุรเสนาบดี พระยาราชวรานุกูล (พระยาเทพประสม) พระยา

๑ คำปรึกษานี้ได้มีมาแต่กรมราชเลขาธิการ และในที่เขียนคำปรึกษาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเช่นนี้ ทำตามเยี่ยงอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔.

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงเครื่องต้นวันสมโภชโสกันต์ ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชันษา ๑๓

อภิเษกฤทธิ พระยาอนุชิตชาวมุขัย พระยาศุวรงค์วิชัยวัฒน์ พระยานุราช
 รัตนราชพิพัฒน์ พระยาศรีเสาวราช ท่านเจ้าพระยามุขมนตรี พระยา
 มณฑลชัยบาดาล พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาศรีวิชัยวรวิทย์ พระยาศุรินทร
 ราชเสน่ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งพระพุทธรูป
 และพระราชาณาจักร ประชุมในพระที่นั่งอนันตสมาคมปรึกษาพร้อมกัน
 ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 สู่สวรรคตแล้ว และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
 พินิตประชานาถ ทรงกอบไปด้วยพระอภัยมณีประวิชัยชาญ และทรงพระ
 สติปัญญาพระเมตตาตามหาปรกมอันประเสริฐ สามารถเป็นบรมเสนา
 ปลัดภักดิ์พระพุทธรูปเสนา สัมควรที่จะดำรงราชสมบัติปกครองพระมหานคร
 ขอบขัตติยอาณาเขตมา สัมณพราหมณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ด้วยพระ
 บุญฤทธิ์มหาบารมีอันล้ำค่ามา หากผู้จะเสวยมโหรีได้ จึงกราบทูลอัญเชิญ
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พินิตประชานาถ ขึ้น
 ผ่านพิภพมหิศวรายาธิปัตย์ ถวายราชประเพณีสืบศรีสุริยสันติวงศ์ ดำรง
 พิภพมณฑล สกลนคร เทพมหานคร อมรัตนโกสินทร มหิทรโยชยามหา
 ดิลกภพพรรัตนวาศี มหานครบวรราชธานีบรมมยุรี อุดมราชนิเวศมหาสถาน
 อันอำพาดด้วยสามนคประเทศน่านา มหาไพมูถยพิศาลราชเจ้าตั้งมาอาณา
 เขตคัมณฑลทั้งปวง โดยบรรพประเพณีพระมหากษัตริย์ราชเจ้าสืบ ๆ มา”

ในกลางคืนวันนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตั้งให้ตั้งกองล้อมวงที่วัง
 ใหม่เห็นอพระราชวงษ์บวร ๆ อันเป็นที่ประทับกรมหมื่นบวรวิชัยชาญอีก

แห่งหนึ่ง (๑) และตั้งให้เชิญเสด็จพระองค์เจ้าเนรทศคณาภยคุณ กับ พระองค์เจ้าเนรทศกัญชดาตามนวงษ์ เพื่อจะได้ประคองพระโกษฐ พระบรมศพในกระบวนแห่เมื่อวันรุ่งขึ้น (๒)

ณวันศุกร์ เดือน ๓๓ แรมค่ำ ๓ เจ้าพนักงานจัดเตรียมการตั้งการ พระบรมศพ และเตรียมกระบวนแห่และที่ประดิษฐานพระบรมศพพร้อมเสด็จ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้น้อยประสมพร้อมกันณพระที่นั่ง อนันตสมาคมแต่เวลาดึก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงให้พระยาสุรวงค์ด้วยตัวนี้ ไปเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์ที่พระตำหนัก ล้วนกุหาตาม (๓) ในเวदानนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กำลังยังอ่อนเพลียมาก ด้วยทรงพระประชวรมากกว่าเดือน และเข้าประสูติทรงโศกศัลย์แรงกล้า ไม่สามารถจะทรงพระราชดำเนินได้ ต้องเชิญเสด็จทรงพระเกาฬหามขนไป

(๑) วังใหม่ที่กล่าวนี้อยู่ริมคลองโรงไหมฝั่งเหนือ ตรงที่สร้างโรงพยาบาลทหารบกบัดนี้.
(๒) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำนงจะให้พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กับเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ประคองโกษฐพระบรมศพ ได้ดำรงสมเด็จเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์แต่วันแรกทรงพระประชวร ผู้ค้นหา ได้ทราบพระราชประสงค์ไม่ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาประชวรเสียดับชดอดมา การเรื่องนี้จึงมิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ในเวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอที่โสกันต์แล้ว ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ที่วัดพระองค์ ที่เลือก ๒ พระองค์ นั้นเพราะพระองค์เจ้ากัญชดา บุคคล ก็กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นหลานเลี้ยงของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ ที่สมุหพระกลาโหม พระองค์เจ้าท้าววัลลภากร ก็กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ เป็นหลานตัวเจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก.
(๓) การที่ให้พระยาสุรวงค์ด้วยตัวนี้ไปเชิญเสด็จนั้น ทำตามแบบอย่างครั้งเมื่อพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านภักดิ์ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ เวลานั้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง หัวหน้าข้าราชการทั้งปวง ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ ซึ่งเปนบุตร เวลานั้นเป็นจมนรามาตย์ ไปเชิญเสด็จที่วัดบวรนิเวศ

จนในพระที่นั่งนงนุศจำรูญที่สร้างพระบรมศพ พอตอดพระเนตรเห็น
 พระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้แต่ยกพระหัตถ์ขึ้นถวายบังคม
 เท้านั้นแตกทรวงล้มนั่งเนไป เจ้านายผู้ใหญ่ซึ่งเสด็จอยู่ที่นั่นกับหมอบ
 ที่ตามเสด็จกำกับเข้าไป ช่วยกันแก้ไขพอพ้นคืนได้ส่งประสูติ แต่พระกำลัง
 ยังอ่อนนักไม่สามารถจะเคลื่อนพระองค์จากเกาะเดี จึงมีรับสั่งขอให้
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ ถวายนำสร้าง
 ทรวงเครื่องพระบรมศพแทนพระองค์ เจ้านายผู้ใหญ่เห็นว่าจะให้สมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ที่นั่นต่อไป เกรงพระอาการประชวรจะกลับกำเริบ
 ขึ้น จึงสั่งให้เชิญเสด็จมายังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งได้จัดห้องใน
 พระฉากข้างด้านตะวันออกไว้เป็นที่ประทับ ระหว่างเวลาที่จะได้ทำการ
 พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชสมเษก^(๑) ทางโน้นเจ้าฟ้าฯ
 กรมขุนบำราบปรปักษ์สร้างนำทรวงเครื่องพระบรมศพ แล้วเชิญลงพระทองเงิน
 แห่พระบรมศพเป็นกระบวรมา ออกประตูสนามราชกิจ เชิญพระโกษฐ
 ขึ้นคังบนพระยานนุศสำลาคาน ประกอบพระโกษฐทองใหญ่ มีพระ
 มหาเศวตฉัตรกัน แห่กระบวรใหญ่ไปยังพระที่นั่งสุทไธสน์มหาปราสาท เชิญ
 พระโกษฐพระบรมศพขึ้นประดิษฐานเหนือแว่นฟ้าทองคำ ในมหาปราสาท
 ด้านตะวันตกตั้งเครื่องสูง เครื่องราชูปโภค ตั้งเตียงพระตั้งศพดออภิธรรม
 ๒ เตียง แดรม่านร้องให้มีเครื่องประโคมตามอย่างพระบรมศพแต่ก่อน

(๑) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เวลาจะทำพระราชพิธีบรม
 ราชาภิเษก ก็ประทับที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนกัน แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔
 เวลาระหว่างเฉลิมพระราชสมเษกถึงเดือนครั้ง จึงปลุกพลับพลาถวายเป็นที่ประทับ
 ที่โรงแสงใน เพื่อให้ทรงสำราญว่าประทับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ และบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณด้วยประการต่าง ๆ ทุกวันมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเสด็จมณฑลในรัชกาลที่ ๑
 เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง ตรงกับ วันที่ ๑๗
 ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗

เสด็จเสด็จมณฑลราชดำเนิน เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๖ ค่ำ ปกฤษ
 พ.ศ. ๒๓๘๔

เสด็จเสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง
 พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชนมายุ ๖๕ ปี

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ไสภณพิพรรฒธนากร

ตำบลถนนราชบพิธ จังหวัดพระนคร

วันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒